

Pau CATEURA, *El Regne esvaït: desenvolupament econòmic, subordinació política, expansió fiscal (Mallorca, 1300-1335)*, ed. El Tall, Palma de Mallorca, 1998, 149 pàgs.

Pau CATEURA, *La trentena esgarriadora. Guerra i fiscalitat (el Regne de Mallorca, 1330-1357)*, ed. El Tall, Palma de Mallorca, 2000, 139 pàgs.

Els dos llibres d'en Pau Cateura tenen un objectiu primordial: mostrar quin fou el desenvolupament fiscal i financer del regne de Mallorca al llarg de la primera meitat del segle XIV; de retruc, també es pretén incidir en les dimensions polítiques d'aquest fenomen, especialment quant a les relacions establertes entre la monarquia i el municipi. Tot i que ambdós estudis inclouen alguns aspectes relatius a les finances del regne (és a dir, de la monarquia), la qüestió que centra l'exposició d'ambdós llibres, des de les primeres fins a les darreres pàgines, és la fiscalitat municipal. No en va es tracta d'un dels principals objectes de la investigació duta a terme per Pau Cateura en els darrers anys. No cal posar en relleu la trajectòria investigadora d'aquest historiador mallorquí, el qual ja acumula un bon nombre d'articles que incideixen en diversos aspectes de la fiscalitat baixmedieval, seguint una línia de recerca que en bona part ja estava prefigurada en el llibre publicat el 1982 per l'Institut d'Estudis Baleàrics, *Política y finanzas del reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, que derivava de la seva tesi doctoral. Els dos llibres en qüestió vindrien a ser una mena de compendi o presentació de resultats del que aquesta línia d'investigació, conduïda pel mateix Cateura, ha pogut donar de si fins al moment.

Ambdós llibres han estat publicats per la mateixa editorial amb només dos anys de diferència. L'un i l'altre són cronològicament consecutius: el *Regne Esvaït* s'ocupa dels primers decennis del segle XIV (1300-1335) i *La trentena esgarriadora* ho fa dels decennis centrals de la mateixa centúria (1330-1357). Malgrat que s'encavalquen en alguns anys, es pot dir que l'un comença allà on acaba l'altre. Ara bé, com el mateix autor adverteix en el segon llibre, hom ha fet una reelaboració del període que l'autor qualifica com el sexenni crític (1330-1336). En suma, el període abraçat (la primera meitat del segle XIV) és fonamental per comprendre el procés pel qual arribà a cristal·litzar en l'àmbit municipal tot un complex sistema fiscal. Es tracta d'un procés de caràcter general que, això no obstant, hauria seguit diferents ritmes a cada regió o territori. En el cas mallorquí (o baleàric), la creació d'un regne privatiu que, amb totes les vicissituds conegudes, es mantingué durant poc més de quaranta anys (des de 1298 fins a 1343), pot servir fins a cert punt per peculiaritzar el regne insular enfront del que estava succeint a la mateixa època als altres territoris de la Corona d'Aragó. El cert és que, com mostra el mateix Cateura aportant un bon feix de dades, la pressió fiscal exercida pels reis de la dinastia privativa a través de les seves demandes començà a ser força exigent, potser tant o més que la dels seus homòlegs aragonesos, als quals estaven subordinats feudalment. Justament, aquesta subordinació política del regne també va tenir repercussions en l'àmbit fiscal, arran d'algunes demandes realitzades per la participació compromesa pels reis mallorquins en les empreses dels reis d'Aragó. A banda d'això, la crisi de la renda senyorial (o la insuficiència de les rendes del patrimoni reial) motivà que la monarquia mallorquina passés a fer el mateix que feien les altres monarquies de l'època: demanar subsidis, i cada vegada amb més freqüència. El cas mallorquí seria un exemple més, doncs, de l'ofensiva desplegada per les monarquies, arreu de l'Occident europeu, per tal d'apropiar-se d'una part de la riquesa generada pels seus súbdits, sobretot dels béns que circulaven o que eren objecte de transacció en l'àmbit urbà. I, justament,

on més es manifesta la incidència de la fiscalitat és en l'activitat comercial, que encara mostrava tenir una gran vitalitat a la primera meitat del segle XIV. El fet és que, durant aquesta època, el regne insular s'hauria convertit en una mena de laboratori d'experimentació fiscal. Com hem dit, el llibre se centra en la fiscalitat municipal, que incumbia de manera prioritària la Ciutat de Mallorca, però no sols aquesta, ja que també es féu extensiva a tota l'illa (la Part Forana). Tampoc s'han deixat de costat les altres illes (Menorca i Eivissa), de les quals es pot anar veient el seu grau de participació en l'indicat procés d'expansió fiscal.

El primer llibre inclou, abans de res, una mirada a l'etapa prèvia (la segona meitat del segle XIII), per veure quines haurien estat les primeres passes donades en el desenvolupament fiscal del regne de Mallorca (cal fer avinent que el mateix Pau Cateura és autor d'un altre llibre dedicat a aquest segle, inclòs dins la mateixa col·lecció). És a finals del dos-cents quan s'implanten a Mallorca les primeres «cises» (deixant de banda alguns precedents més puntuals) que havien d'esdevenir tan importants a la següent centúria, per damunt del recurs més tradicional a la talla. Seguint el ritme de les demandes dels reis de la dinastia privativa (sobretot pel que fa a l'armament d'estols, l'un dels quals serví per a la conquesta de Sardenya), s'implantaren cises que esdevingueren gairebé de percepció regular, amb períodes de vigència que en alguns casos s'encavalcaren gràcies a les successives pròrrogues atorgades pels monarques a favor de la Universitat. Això és el que permet parlar a l'autor de l'establiment, ja per a principis del tres-cents, d'una fiscalitat permanent (si bé de baixa intensitat), la qual cosa fins i tot s'entén com un fet diferencial de les illes. Així, si alguna cosa sembla «desentonar» en relació amb el que s'observa al Principat o al País Valencià, seria la precocitat que manifesta el cas illenc en el procés d'intensificació de la fiscalitat. Sigui com sigui, les imposicions (o cises) constitueixen el principal element que pot esgrimir l'autor per corroborar el desenvolupament de la fiscalitat a Mallorca: hom s'atura a comentar totes les tarifes d'aquestes cises que la documentació li ha permès exhumar dels fons arxivístics (al llarg del llibre s'intercalen diversos quadres on s'exposen les dades dels productes gravats i taxes establertes) per passar a destacar els canvis observats a mesura que avancem en el temps; hom atribueix un caràcter innovador a alguns aspectes, com seria el fet de passar a gravar, a partir de cert moment, els beneficis mercantils i les rendes. Sobta, de tota manera, la divisòria establerta per l'autor entre les «cises» i les anomenades «ajudes», en considerar que es tractaria de dues fórmules o modalitats tributàries diferents. Sigui com sigui, els impostos indirectes es varen generalitzar en total consonància amb el desenvolupament mercantil de Mallorca en aquesta època, mentre que la talla, en tant que gravava la riquesa immobiliària, s'utilitzà molt menys a ciutat, i va esdevenir un recurs pràcticament relegat a les comunitats rurals de la Part Forana.

Tocant al desenvolupament de la fiscalitat municipal, és interessant constatar la problemàtica suscitada per diversos col·lectius (jueus, cavallers...) i la qüestió de la seva participació o no en les contribucions municipals. La monarquia féu de medidora en aquests afers, de vegades en detriment dels interessos del municipi; així es faria palès en el cas del col·lectiu jueu, que els monarques van voler sostreure a la fiscalitat municipal. Tanmateix, els efectes de la pressió fiscal van més enllà del fet impositiu. Les exigències d'algunes demandes formulades a la dècada de 1320 (especialment la reversió que es va fer sobre el municipi del préstec atorgat pel monarca mallorquí per a la conquesta de Sardenya) obligaren a recórrer també al crèdit privat, en principi a préstecs que haurien estat de caràcter forçós: per aquesta via, el municipi acumulà en poc temps un deute força important. La situació empitjorà durant la carestia de 1327, quan paral·lelament feien fallida algunes taules de canvi que havien actuat d'intermediàries

en les demandes exigides al municipi, un fet que ens evocaria posteriors fallides produïdes al Principat. El 1328 s'ideà un pla per intentar resoldre la situació, que implicà una major extensió i reforçament de la fiscalitat. Tot i així, tres anys després es pot parlar, segons l'autor, de la pràctica suspensió de pagaments del municipi.

En suma, pels volts del 1330, s'havia arribat a una situació força delicada, on, a la crisi de la producció agrària, s'hi afegia una fiscalitat més onerosa. Hom pot apreciar un salt qualitatiu entre les dues etapes que l'autor estableix al final del llibre, ja en l'apartat de les conclusions: el primer període (1300-1314) estaria marcat pel caràcter preponderant de les cises, mentre que, posteriorment (entre 1314 i 1335), el que s'observa és una major diversificació de recursos, que també inclou el crèdit a curt termini. En suma, el període estudiat per Pau Cateura presenta una fenomenologia fiscal força interessant, amb notables efectes sobre altres àmbits. A més, es tracta d'una fiscalitat que s'anà obrint pas mentre començaven a manifestar-se els primers símptomes de la crisi del segle XIV, com fou la minva de la producció agrària i les primeres grans caresties.

Un altre aspecte que va surant al llarg de tota l'obra ens trasllada a l'esfera política i té a veure amb la sobredita relació monarquia-municipi. Seguint el fil conduït per Cateura, el municipi, molt sotmès inicialment a la monarquia, hauria tendit progressivament a guanyar més autonomia, a desgrat dels plans establerts per una dinastia que pecava de ser poc insular, ja que tenia la seva seu a Perpinyà i confiava els càrrecs insulars més destacats a rossellonesos. Un pas significatiu en aquest sentit, encara que passatger, fou el control polític i fiscal aconseguit pels jurats en temps del rei Sanç, si bé això es pagà força car, és a dir, a costa de la reversió del deute que aquesta havia contret envers els reis de la Corona d'Aragó per la qüestió de Sardenya. Així mateix, el regnat de Sanç també destaca per la creació de la Universitat Forana (1314), darrere la qual cosa s'amagaria una intencionalitat política, com era la de contrarestar el poder dels dirigents ciutadans, més que no pas pel desig de voler donar satisfacció a les reivindicacions dels camperols.

Si tot això, i més, és el que s'exposa a la primera part del llibre, a la segona, l'autor aborda l'anàlisi d'una font comptable: el *Manual de rebudes i dades* de 1332-33. La importància d'aquest registre és molta, ja que és l'únic que es conserva per a una època que és força gasiva, com bé saben tots els estudiosos de les finances municipals, en la disponibilitat de registres comptables com ho és l'indicat. Aquest fet justifica plenament el tractament monogràfic que es fa d'aquesta font. Tocant a la seva explotació, l'autor assenyala alguns problemes que presenta a nivell comptable, com seria el desfasament cronològic que s'observa entre la data de percepció de les rebudes i la de les despeses.

Abans de passar a comentar els ingressos, se'ns informa de quina seria l'organització municipal vigent en aquesta època, com ara les funcions comeses als jurats i al clavarí de les imposicions, la mateixa existència del qual mostra la importància que aleshores tenia aquest recurs. Hom dedica bastants ratlles a comentar com es feia l'arrendament i recaptació de les imposicions (en aquest cas, les ajudes concedides el 1333). A partir de la valoració de les rebudes, es confirma el caràcter principal de les imposicions, que en conjunt absorbeixen una bona part del total calculat. Una segona font d'ingressos seria l'obtinguda dels préstecs de particulars, que, com sosté l'autor, tindrien un caràcter forçós. La resta d'ingressos obeeixen a raons diverses (vendes de blat, «arratges» o deutes d'anteriors exercicis, vendes de mercaderies capturades de vaixells, etc.). L'autor, tanmateix, no es refia gaire de les xifres obtingudes atenent als problemes comptables ja al·ludits de la font, raó per la qual caldria prendre aquests resultats com a merament aproximatius de la realitat financera del moment. En segon lloc, es realitza l'anàlisi de la despesa consignada en aquest mateix registre: com era previsible, el principal capítol

resulta ser la importació de gra, que absorbeix 1/3 part dels pagaments realitzats, en un moment coincident amb la greu carestia que sacsejà tot l'àmbit mediterrani occidental. L'autor passa revista a les diferents mesures adoptades per tal de fer-hi front. En la provisió o importació de blat, hom fa avinent la presència d'importants societats italianes actuant en conveni amb alguns mercaders illencs. Altres capítols de despesa als quals es passa revista són els referents al proveïment d'aigua, a les diferents ambaixades realitzades durant aquells anys, a l'armament d'estols, despeses de presoners, obres públiques, despeses realitzades a propòsit de la visita de la família reial, a banda de transferències realitzades a la Universitat Forana (per a cobrir les despeses pròpies d'aquest organisme segons els pactes establerts), les remuneracions del personal administratiu, el pagament dels interessos dels préstecs i la seva amortització i, a l'últim, els lliuraments realitzats a favor de la taula. Justament, l'existència d'una taula municipal és un dels aspectes que més crida l'atenció del complex sistema financer que ja es veu operant en aquesta època; segons l'autor, el municipi comptava amb un sistema bancari propi, que fou creat després de la mort del rei Sanç. A través dels resultats presentats per l'autor, podem veure la importància que tenia cada tipus de despesa, encara que es basi en una font comptable molt condicionada per la conjuntura del moment.

El segon llibre, com ja hem indicat al principi, es pot considerar com una continuació de l'anterior que ens porta fins gairebé el final de la dècada de 1350. El títol del llibre pot semblar un xic sensacionalista, però es correspon plenament amb el panorama que veiem reflectit a través de les seves pàgines. Es tracta d'un període en què se succeeixen cinc conflictes bèl·lics, des de la guerra amb Gènova fins a la sostinguda amb Castella, de la qual només es tracta el començament del conflicte. Aquesta trentena d'anys va estar més que mai marcada pel binomi guerra-fiscalitat; aquest fet, amb altres fenòmens de conseqüències nefastes, com la Pesta Negra, ens situen en una època de major trasbals, que té també el seu reflex en l'àmbit fiscal. Per tal de fer front a les exigències de cada moment, hom va haver de posar en pràctica diverses fórmules, ja fos a base d'exprémer encara més les que ja s'havien estat utilitzant fins aleshores o a base de recórrer a altres de noves.

Al llarg de vuit apartats en què es compartimenta el llibre, l'autor va resseguir tots els esdeveniments per rigorós ordre cronològic. El primer és dedicat al sexenni 1330-1336, durant el qual es desenvolupà la primera guerra contra Gènova: podem veure aquí, més que no pas en l'anterior llibre, l'impacte que tingué aquest conflicte, en què la monarquia mallorquina, a desgrat del capteniment mostrat pels illencs, que no veien amb bons ulls un enfrontament amb la capital lligur, va prestar el seu suport a la Corona d'Aragó, suport que es materialitzà en la construcció de vaixells. Com de costum, aquesta armada es va haver de finançar per la via d'imposicions: en aquest cas, l'autor ha localitzat les tarifes completes, que tot seguit passa a comentar. El principal aspecte a destacar d'aquestes imposicions és la seva universalitat: tot hauria estat tarifat (àdhuc les rendes del capital i els beneficis empresarials), però això encara no fou suficient per cobrir tota la despesa, per la qual cosa *a posteriori* es van haver d'augmentar algunes taxes. En la posterior guerra de l'Estret (amb els benimerins), a banda d'augmentar els impostos indirectes, també s'optà per implantar una talla general a tota l'illa, la qual cosa implicà l'elaboració d'un cadastre o manifest (1338) que, malauradament, no s'ha conservat, per bé que hom pot oferir dades relatives a les comissions evaluadores de la Part Forana (justament, el que crida l'atenció d'aquesta operació és el fet d'abastar tota l'illa, puix que, a l'època de referència, la manifestació de béns ja era una pràctica existent en altres localitats). La reintegració a la Corona d'Aragó també suposà pagar un preu força elevat, amb la particularitat que el donatiu concedit a Jaume III per defensar la

independència acabà servint al seu nebot —Pere el Cerimoniós—, d'ençà que prengué possessió del regne per la força de les armes. Després de la Pesta Negra, que suposà un cert parèntesi, es reclamaren dos subsidis, l'un per a la defensa de Sardènia i l'altre per a la defensa de les mateixes illes, que implicà la recaptació de noves ajudes. Del 1349 es conserva un altre *Manual de rebudes i dades*, del qual l'autor comenta algunes de les dades que conformen l'apartat dels ingressos. Durant la dècada de 1350, es continuà amb l'establiment de més «ajudes», en aquest cas per pagar els préstecs que Pere el Cerimoniós havia contret per fer front a la revolta de Sardènia; així mateix, calgué contribuir en el viatge que realitzà el mateix rei a la dita illa el 1354, mentre es concedien altres subsidis per tal de sostenir la guerra contra Gènova. Enmig d'aquesta dinàmica bel·licista, el 1355 resta com a important fita històrica per haver estat l'any de la primera emissió de deute públic que es coneix a les illes, garantit sobre el producte de les imposicions del regne; la importància d'aquest fet és plenament captada per l'autor, que hi dedica un apartat sencer a comentar-lo. Cal recordar que la dècada de 1350 marca també l'inici de l'endeutament censal, tant al Principat com a València, de manera que en això, com en altres aspectes, hi ha un paral·lelisme més que evident. En aquest moment, a Mallorca, s'estaven fent les primeres passes que havien de conduir cap a la coneguda espiral de l'endeutament. De nou el 1356 calgué recórrer a la venda de censals, amb la particularitat que, si la primera vegada s'hauria fet a favor del mercat intern, aquesta altra vegada s'optà per cercar els censalistes a Barcelona, cosa que assenyala l'inici de la dependència financera del regne envers el Principat.

El 1356 s'inicià la guerra amb Castella: a propòsit d'aquest fet, l'autor fa un repàs a totes les mesures que es varen prendre per defensar-se d'un hipotètic atac castellà, tant pel que fa a la importació de queviures com a la construcció de vaixells i reforçament dels castells, paral·lelament a la mobilització d'homes i trasllats de la població, cosa que hauria incidit negativament sobre les estructures productives de l'illa. A banda, l'actitud dels recaptadors dels nous subsidis portà a l'exasperació social, que s'exterioritzà a través d'un moviment d'objecció fiscal: l'autor recull diversos testimonis documentals de les queixes dels contribuents, com en el cas dels drapers o en el cas també de la gent de Menorca. La situació, a l'inici de la guerra dels Dos Peres, no podia ser, doncs, més angoixant. Aquest fet explicaria que el monarca concedís una moratòria de deutes per tres anys, a favor tant dels deutes del municipi com dels contrets entre particulars. Però, justament, aquest és el moment triat per l'autor per posar punt i final al seu segon llibre.

Com en el llibre precedent, en aquest altre es continua incidint, cada vegada que així s'escau, en la problemàtica creada a l'entorn d'alguns contribuents, com en el cas dels jueus (que, a desgrat dels dirigents locals, continuaren sostrets a la fiscalitat municipal) o dels cavallers i altres privilegiats. Pel que fa al període del regne privatiu, afloren alguns temes força interessants, com seria el de la desigual participació fiscal de la part continental del regne (comtats del Rosselló i la Cerdanya) en relació amb la part insular: aquesta hauria acostumat a contribuir de forma més significativa en els subsidis reclamats per la Corona. L'autor atribueix aquest fet, en principi, a la diferent constitució política i social d'ambdós territoris (en tot cas, caldria comptar amb un estudi correlatiu sobre els territoris ultrapirinencs per poder establir la pertinent comparació). Naturalment, d'ençà de la reincorporació a la Corona d'Aragó desaparegué qualsevol greuge comparatiu. L'autor també es refereix a una particularitat del regne insular —en relació amb la Corona d'Aragó i d'altres regnes— com era la inexistència d'unes corts o un parlament que servís com a organisme interlocutor davant les demandes de la reialesa. Aquest «fet diferencial» de les illes no impedí l'expansió de la fiscalitat —ans al contrari, potser l'hauria afavorit.

Així mateix, hi ha altres aspectes que ens interessen de la lectura de l'obra d'en Pau Cateura, com són els referents al que en podríem dir l'encaix fiscal de les altres illes. En el segon llibre, comencem a tenir més clar com es feia la contribució tant de Menorca com d'Eivissa, és a dir, a base de l'establiment de determinades quotes segons l'ocasió, cosa que dóna cabuda a parlar d'un cert consens fiscal interinsular. Tanmateix, en el cas de Menorca s'aconseguí un cert grau d'autonomia, almenys a partir del 1356, quan la monarquia s'avingué a demanar els subsidis per separat, deixant que els jurats menorquins assumissin la recaptació de les ajudes, amb la qual cosa es creaven, de fet, dos districtes fiscals autònoms.

L'estudi resta conclòs, doncs, a les portes de la guerra amb Castella, un conflicte bèl·lic que seria interessant de poder tractar en tot el seu abast cronològic, ateses les importants conseqüències que va tenir sobre els municipis de la Corona d'Aragó en la definitiva consolidació del seu sistema fiscal i financer, tal i com s'han encarregat de posar en relleu els estudis d'altres investigadors. Seria desitjable que l'autor pogués treure a la llum un tercer llibre que cobrís un altre tram cronològic, per tal d'arribar a completar el llarg cicle fiscal desenvolupat en el decurs del segle XIV. A banda d'això, hi ha molts aspectes que afloren en diversos passatges d'aquests dos llibres que podrien ser objecte d'un estudi més aprofundit, tal com ja s'ha fet en els diversos articles que l'autor ha anat publicant en diferents revistes medievalístiques. Per tant, caldrà seguir a l'aguait de l'activitat investigadora d'aquest historiador, en relació amb una època que coneix més bé que ningú.

JORDI MORELLÓ BAGET